

у мене Хома й добра **нема**; **не** розлий вода; **ні** живий **ні** мертвий; з нашого Захарка **ні** Богу свічка, **ні** чортові угарка; **без** Гриця і вода **не** осятьється; **не** всякому по Якову.

Фразеологізми як виразники мовленнєвих актів негативної реакції передають не комунікативне, а внутрішньо-мисленнєве заперечення, за допомогою якого мовець чіткіше визначає свої емоції та прагматичні наміри. Так, наприклад, іноді такі заперечні фразеологізми стають заголовками: наука **не** йде до бука; козак – **не** без щастя, дівка – **не** без долі; лихо **не** мовчить [6].

Отже, лексико-граматичне вираження заперечення є продуктивним різноплановим явищем, функціональні можливості якого помітно розширюються. Отже, заперечення можна розглядати і як лексичний троп – заперечний паралелізм, напр.: **Не** звір, а з ногами, **не** птиця, а з пір'ям, **не** людина, а в одязі (загадка).

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Улюблений відмінок заперечних речень / І. Вихованець // Українська мова. – 2003. – № 2. – С. 47.
2. Баган М.П. Специфіка фразеологічної реалізації заперечення в українській мові / М.П. Баган // Мовознавство. – 2010. – № 1. – С. 68–75.
3. Баган М.П. Функціональні параметри лексико-граматичного заперечення в сучасній мові / М.П. Баган // Українська мова. – 2010. – № 3. – С. 11–19.
4. Дорогоцінна енциклопедія геніальних афоризмів / Укладач О. В. Зав'язкін. – Донецьк : ТОВ «БАО», 2010. – 608 с.
5. Мала філологічна енциклопедія / Уклали : О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2007. – 478 с.
6. Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму / В.Д. Ужченко. – К. : Рад. шк., 1988.
7. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.

Єрмоленко С.І., Черних О.В.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

СПЕЦИФІКА ВОКАТИВА В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Актуальність статті зумовлена підвищеною увагою сучасної лінгвістики до вивчення специфіки мовлення, зокрема потребою детального висвітлення сутності, різновидів, засобів вираження, структурних, семантичних і функціональних характеристик вокативів у сучасній українській мові, а також відсутністю комплексного аналізу вокативів у мовознавчих дослідженнях українських учених. Одиниці структури мови, які виконують у ній функцію називання адресата мовлення, здавна перебували у полі зору вчених-мовознавців, хоча наукова інтерпретація статусу та функцій форм кличного відмінка, особливостей їх граматичного вираження в роботах українських дослідників суттєво відрізнялися.

Теоретичним підґрунтям роботи стали праці вітчизняних і зарубіжних учених із дослідження вокатива, таких як О. Безпояско, Ф. Бацевича, П. Дудика, О. Ветрової, І. Вихованця, К. Городенської, С. Єрмоленко, А. Загнітка, І. Кучеренка, І. Матвіяса, О. Єсперсена, О. Потєбні, М. Скаба, Є. Тимченка, К. Шульжука, В. Явора та ін. (із формально-граматичного і семантико-синтаксичного боку); І. Бойка, Ю. Вольської, М. Гринишин, Н. Данилюк, О. Межова, А. Каратаєвої та ін. (із функціонально-структурного боку).

Одним із найменш досліджених в українському мовознавстві у цьому колі проблем є питання семантико-граматичних і стилістичних параметрів вокатива у сучасній українській мові. Попри те, що вокатив є вагомим чинником у сучасному мовленні, проте він не підлягав ґрунтовному предметному

аналізу з боку семантико-граматичних і стилістичних особливостей, що й доводить актуальність дослідження.

У нашому дослідженні ми маємо на меті прослідкувати історію вивчення кличного відмінка у вітчизняному мовознавстві, з'ясувавши при цьому як загальні тенденції, так і особливості тлумачення згаданої грамеми залежно від мови її функціонування, наукових позицій ученого та часу студій.

Одразу ж зазначимо, що як у мовознавстві протягом тривалого часу не було сформовано єдиної думки про граматичний (морфологічний чи синтаксичний) статус граматичних форм, які на поверхневому рівні речення репрезентують субстанційну частину змісту апеляції. Основні причини такого неоднозначного тлумачення цих граем – абсолютизація формального підходу до визначення / невизначення наявності / відсутності в граматичній системі мови тієї чи іншої грамеми та неврахування функціональної специфічності аналізованих граматичних форм” [8, с. 116]. У традиційній лінгвістиці переважає вузько матеріалістичний підхід до формування та структурування граматичної системи мови, тому наявність вокатива визначає флексія. Отже, описуючи спільнослов'янський і спільносхіднослов'янський періоди, учені однозначно розглядають вокатив серед форм словозміни імен, трактуючи його як граматичну форму в межах категорії відмінка. Цей же підхід зберігається у східнослов'янській лінгвістиці до першої половини XIX століття. У ці часи номінацію “звертання” вживали як синонімічну до номінації “кличний відмінок” і звертання розглядали серед відмінкових форм. Етимологічно прозора назва вказувала на специфічну функцію, виконувану іменниками в цій формі. Так, Ф. Буслаєв, услід за О. Востоковим та Г. Гречем, кваліфікує кличний відмінок як прямий і незалежний, а синтаксичну функцію його форм визначає як один із засобів вираження взаємних стосунків між особами, що говорять, у складі речення. У подальшому ситуація з визнанням особливого кличного відмінка ускладняється тим, що в російській мові спеціальні флексії кличного поступово занепадають і врешті-решт їх починають трактувати лише як факт історії. Натомість специфічні флексії вокатива стають однією з важливих ознак української мови, відповідно вивченню різних аспектів функціонування вокатива вчені приділяють досить багато уваги. Варто також наголосити на тому, що визначення або невизначення особливого кличного відмінка з часом дедалі частіше пов'язують з певними ідейно-політичними настановами того чи іншого автора, його тяжінням до західноєвропейської або російської мовознавчої традиції. Наприклад, відсутність специфічних закінчень у всіх формах іменника середнього роду в однині, а також у всіх іменників, які вжито у формі множини, зумовила спроби тлумачити деякими вченими вокатив як неповноцінний, тому запроваджувався номінатив “клична форма”. Досить довгу і цікаву історію має вивчення вокатива українськими мовознавцями. У повній відповідності до класичних граматичних канонів уже в перших граматиках української мови вокатив тлумачили як член відмінкової парадигми іменника, що посідає п'яту позицію у реєстрі відмінкових форм.

У процесі вивчення мовознавцями вокатива увагу привертає обмеженість у використанні флексій: тільки іменники чоловічого і жіночого роду, які є переважно іменами, назвами осіб, окремими персоніфікованими номінаціями істот, предметів, явищ. Це зумовило переміщення його в парадигмі відмінювання на останню сьому позицію, а пізніше й переведення в категорію “клична форма”.

О. Потебня, глибоко проаналізувавши семантику й особливості матеріальної презентації граматичного значення кличного відмінка, сформулював кілька ідей, що стали етапними у встановленні морфолого-синтаксичного статусу вокатива. Він вважає, що кличний як і називний відмінок є прямим, тому що “...вважаю правильною давню думку, яка протиставляє називний і кличний, як прямі відмінки, тобто відмінки суб'єкта і слів, що поєднують з ним, іншим непрямым відмінкам. Відповідно до цього кличний, як і називний, маючи певну діяльність у реченні, стоїть не поза ним, а в ньому” [6, с. 234]. Синтаксичну відмінність прямих відмінків О. Потебня бачить у тому, що у наших мовах єдині відмінки, здатні виражати підмет, це називний і кличний. Усвідомлюючи першочергову важливість для тогочасної науки формальних показників тієї чи іншої граматичної форми, О. Потебня докладає багато зусиль для розширення уявлення про граматичну маркованість вокатива, доводячи зокрема, що в індоєвропейських мовах важливу роль у цьому поруч із флексією відіграє наголос [7].

У своєму науковому дослідженні ми тлумачимо “вокатив, або кличний відмінок”, посилаючись на С. Єрмоленко: “Вокатив, або кличний відмінок, – форма іменника, що називає особу (персоніфікований предмет), до якої звернена мова. Іменники 1-ї відміни у кличному відмінку мають закінчення –о, –е/–є, –ю. Напр.: *жінко, мамо, Насте, земле, Галю, кумцю*. Іменники II-ї відміни у кличному відмінку мають закінчення –е, –у/–ю, –и. Напр.: *чоловіче, сину, батьку, лікарю, Господи*. Основна синтаксична функція – роль звертання, слова-речення” [2, с. 76].

Традиційна граматики сучасної української літературної мови нерідко не визначають чіткого статусу вокатива в системі відмінків. Натрапляємо на таку кваліфікацію цієї форми: “У сучасній українській мові є шість відмінкових форм <...> Крім того, <...> у систему відмінкових форм включається також клична форма, вживана для вираження звертання. Відмінки є такі: називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, (клична форма)” [8, с. 76] і “Що ж до кличної форми, то вона протиставляється формі називного відмінка, її неможливо розглядати поза відмінковою парадигмою” [8, с. 74]. У подібному тлумаченні шість одиниць виступають як відмінки, а один компонент – як відмінкова форма. У терміні “клична форма” поєднано дещо, властиве відмінкам, і дещо їм не властиве. Наведена думка І. Матвіяса ним же заперечена в пізнішій праці: “З огляду на певну специфіку кличного відмінка порівняно з іншими <...> цей відмінок часто називають кличною формою і до відмінків не зараховують, хоч для цього нема переконливих підстав” [5, с. 22].

Виразником вокатива переважно є назви істот. В іменника першої відміни він виражається флексіями –о, –е. Флексію –о мають іменники твердої групи: *сестро, товаришко*; флексію –е (орфографічно –є) мають іменники м'якої групи з основою на [j]: *Надіє, Маріє* (фонетичною транскрипцією [наді́є], [марі́є]). Закінчення –у (орфографічно –ю) мають деякі пестливі імена жіночого роду: *Галю, Марусю, доню, матусю* [3, с. 245].

У багатьох лінгвістів на матеріалі різних мов явно чи приховано відчуваємо кваліфікацію вокатива як певною мірою “ущербного”. Пор., таке висловлювання О. Есперсена: “У деяких мовах, наприклад у латині, він (вокатив) має особливу форму, а тому повинен вважатися окремим відмінком. Проте в більшості мов він збігається з називним відмінком, і тому не потребує окремої назви. Кличний відмінок там, де він існує, вказує на те, що іменник ужитий як друга особа і що він стоїть поза реченням бо сам по собі утворює речення. Він має пункти дотику з наказовим способом; про нього можна також сказати, що він виражає спонукування” [1, с. 211]. Зважаючи на те, що у формах середнього роду й множині український вокатив збігається з називним, тобто він у цих формах морфологічно не вирізняється, М. Затовканюк кваліфікує його як відмінок, “дефектний” з погляду категорійно-морфологічного [4, с. 150].

Така кваліфікація применшує роль цієї грами в синтаксичній структурі сучасної української мови і не враховує сукупності морфологічних, формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних і комунікативних характеристик для вокатива, а тому не вирізняє його в системі грамам морфолого-синтаксичної категорії відмінка.

Ми вважаємо, недоречно вважати вокатив “ущербним” або “дефектним”, тому пропонуємо вивчати вокатив із різних боків: формально-граматичного, семантико-синтаксичного і функціонально-структурного.

Основне смислове значення вокатива – привернути увагу того, до кого звертаються, до висловлюваної думки, тому із поняттям *вокатив* тісно пов'язане поняття *звертання*. Звертання – це слово (або словосполучення), яке називає того, до кого або до чого звернене мовлення. Воно має форму кличного або омонімічного називного відмінка і вимовляється з особливою, кличною інтонацією.

Загалом у лінгвістиці до визначення статусу звертання та його функціонального навантаження існує кілька підходів. Суть усіх підходів зводиться до того: вважати звертання членом речення чи ні. Ми підтримуємо традиційну думку, що звертання – це внесення, ускладнення простого речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Есперсен О. Философия грамматики / The Philosophy of Grammar // Серия: Лингвистическое наследие XX века / Отто Есперсен. – Издательство : КомКнига, 2006. – 410 с.

2. Ермоленко С. Я. *Нариси з української словесності* (стилістика та культура мови) / С. Я. Ермоленко ; Ін-т укр. мови НАН України. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
3. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови : Підручник для факультетів мови і літератури педагогічних інститутів / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – Ч. 1. – К. : Радянська школа, 1965. – 423 с.
4. Затовканюк М. Словоизменение существительных в восточнославянских языках / М. Затовканюк. – Praha : Univ. Karlova, 1975. – 194 с.
5. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – К. : Рад. шк., 1974. – 184 с.
6. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.
7. Потебня А. А. Ударение / А. А. Потебня. – К. : Наук. думка, 1973. – 172 с.
8. Скаб М. С. Історія дослідження кличного відмінка у східнослов'янській лінгвістиці / М. С. Скаб // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку : Збірник наукових праць, присвячених 100-річчю від дня народження професора Стефана Пилиповича Самійленка. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006.
9. Сучасна українська літературна мова : Морфологія / За ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.

Конопленко Н. А.

*Львівський національний університет
ветеринарної медицини та біотехнологій імені Гжицького;*

Кравченко Є. Г.

Київський авіаційний університет

ЗАГОЛОВОК-ПАРЦЕЛЯТ У ГАЗЕТНОМУ ТЕКСТІ

У сучасній лінгвістиці тексту, як відомо, виявляється загальна спрямованість на всебічне дослідження тексту і його комплексного опису з позиції функціонально-комунікативного підходу, а також на виявлення функцій окремих комунікативних одиниць, їх ролі у виконанні єдиного комунікативного завдання.

Метою статті є спроба аналізу структурних, семантичних і функцій них можливостей заголовків-парцелятів на матеріалі газетних текстів. Об'єктом дослідження стали заголовкові комплекси-парцеляти, дібрані з української періодичної преси початку ХХІ століття («Голос України», «Молодь України», «Літературна Україна», «Освіта України»).

Останнім часом інтерес до газетних заголовків значно зріс. І це не випадково: «Спостереження над заголовками газет, – стверджує В.Г. Костомаров, – проливає світло на особливості газетної мови в цілому» [4, с. 30]. Конкретні дослідження підтверджують це положення. Заголовки яскраво, наочно й адекватно відображають особливості мови газети. Парцельовані конструкції належать до числа характерних для газетно-публіцистичного тексту комунікативних одиниць, а парцеляція є яскравим показником сучасної газетної мови.

Публіцистичні тексти, а саме газетні статті, відіграють дуже важливу роль у соціальній сфері життя суспільства. Вони формують активну життєву позицію читача, виявляють напрямок формування суспільної думки. Тому всі публіцистичні матеріали цілеспрямовані й адресовані, а прагнення до нестандартності заголовків – дуже поширений у публіцистиці прийом.

Якщо газетний текст розглядати як структуру, що відповідає відомій загальній формулі «увага – інтерес – бажання – дія», то з першим елементом формули збігається заголовок. Він перебуває поза текстом і є засобом передачі інформації, часто заголовок не просто привертає увагу, а й викликає інтерес, реалізуючи два, а подекуди й три елементи згаданої формули. У зв'язку з цим саме заголовок відіграє особливу роль у газетному тексті, виступаючи ядром повідомлення, безпосередньо чи опосередковано передаючи зміст ширшої інформації. Заголовок